

Osobe sa invaliditetom u Kneževini Srbiji

Dragana KULEZIC¹

²Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju,
Beograd, Srbija

Cilj ovog rada je da se na osnovu pregleda literature i izvora o društvenim, političkim, ekonomskim i zdravstvenim prilikama u Kneževini Srbiji, sagleda položaj osoba sa invaliditetom u periodu od 1830-1882. godine. Ovdje će biti prikazane prve ustanove, čiji je osnovni cilj bio zbrinjavanje osoba sa telesnim oštećenjima, intelektualnom ometenošću, osoba sa oštećenjem vida i sluha. Opisaćemo prava i olakšice koje su ove osobe imale prilikom plaćanja poreza, vrste smetnji i poremećaja koje su dovodile do trajnog invaliditeta i nemogućnosti služenja vojnog roka. Daćemo prikaz najčešćih uzroka invalidnosti u srpskoj vojsci, ali i načine prevencije istih kroz adekvatno zbrinjavanje povređenih.

Ključne reči: 19. vek, osobe sa invaliditetom, socijalna zaštita,
Kneževina Srbija

Istorijski okvir

Razdoblje srpske istorije od 1830-1882. godine obeležile su vladavine kneza Miloša Obrenovića (1815-1839. i 1858-1860.), kneza Aleksandra Karađorđevića (1842-1858.), kneza Mihaila Obrenovića (1860-1868) i kneza Milana Obrenovića (1868-1882). Srbija nije ratovala od kraja Drugog srpskog ustanka 1815. godine, sve do 1876. godine. Bilo je unutrašnjih sukoba, buna i kriza, ali se nije ratovalo 60 godina (Joksimović, 1926).

Period od 1815. do 1838. godine karakteriše vladavina kneza Miloša Obrenovića, bistrog i mudrog čoveka, ali nimalo liberalnog. Bio je veoma

1 Dragana Kulezić, dragana.kulezic91@gmail.com

2 Student master studija

otporan na promene i držao je gotovo svu vlast u svojim rukama. Za vreme njegove prve vladavine Srbija je dobila određena prava. Hatišerifom iz 1830. godine Srbija je dobila: „pravo na nezavisnu unutrašnju upravu i sudstvo, kao i pravo na vojsku. Prema ovim odredbama centralni organi vlasti u Srbiji su bili: nasledni knez, Sovjet (čiji su članovi bili stalni) i Skupština. Prema tome, ovim aktom turskog sultana, Srbija se od osmanskog pašaluka preobrazila u vazalnu državu sa samostalnom unutrašnjom upravom, a Milošu Obrenoviću priznato je dostojanstvo naslednog kneza srpskog naroda“ (Svirčević, 2011, str. 94).

Tridesetih godina 19. veka počinje da jača opozicioni režim u zemlji, ustavobranitelji. Kada su 1842. godine došli na vlast, veliku pažnju su počeli da posvećuju kulturnom, pravnom i prosvetnom preporodu zemlje (Ćorović, 2009). Upravo u tom periodu pažnja počinje da se posvećuje i osobama sa invaliditetom.

Od posebnog značaja je 1848. godina, kada pod ingerenciju Popečiteljstva prošvešćenija spada nadzor nad bolnicama i zavodima za „s uma sedše i sirote“. Ovo je prvi put da briga o osobama sa invaliditetom spada pod okrilje ovog ministarstva (Savić, 1960).

Evidentno je da se u ovom mirnodopskom periodu društvo polako oporavljalo i da je 40-ih godina 19. veka društvo počelo da se bavi pitanjima od značaja za osobe sa invaliditetom. O tome svedoči izgradnja Doma za „s uma sišavše“ 1861. godine, inicijativa za otvaranje Sirotinjskog doma za telesno nesposobne 1882. godine, osnivanje Srpskog društva Crvenog krsta 1876. godine, kao i rad na prevenciji pojave invalidnosti.

Odnos države prema osobama sa invaliditetom u Kneževini Srbiji

Dokument koji svedoči o tome da su ove osobe bile prepoznate i detektovane, svakako je popis stanovništva iz 1830. godine. Prilikom popisa evidentirane su osobe sa „duševnim i telesnim nedostacima“. Najviše je bilo gluvonemih, a zatim slepih i duševno obolelih osoba. Značajno je da se, u ovom periodu, beleži mali broj osoba sa invaliditetom (Marković-Stojanović, 2012).

Položaj osoba sa invaliditetom možemo sagledati uvidom u Harački tefter Kapetanije Mačve iz 1831. godine gde primećujemo da su osobe sa invaliditetom bile oslobođene plaćanja harača. U rubrici Primečanja (primebde) evidentirane su sve osobe koje su bile oslobođene plaćanja harača.

Pored bolesnih, kmetova, sveštenika, crkvenjaka, harač nisu bili u obavezi da plaćaju osobe sa fizičkim i mentalnim smetnjama („ludi“, „besomučni“, „oslepele“, „sakati“, „kilavi“). Na mnogim mestima pojavljuju se reči „ubog“ i „ubog i siroma“ čija značenja nisu do kraja razjašnjena. Tako se za osobe, koje su označene ovim pojmom, ne može sa sigurnošću tvrditi da li imaju neki poremećaj, jer sam pojam ima više značenja. Primarno značenje reči „ubog“ je siromašan, ali kada se nađe zajedno sa rečju „siroma“ („ubog i siroma“) može imati značenje telesne, odnosno fizičke slabosti (Popović, 2014).

U Kneževini Srbiji, muškarci sa težim auditivnim, vizuelnim, govorno-jezičkim, telesnim i mentalnim smetnjama, bili su oslobođeni služenja vojnog roka. Tako se 1874. godine pojavljuje „Pravilo za ocenjivanje sposobnosti regruta i vojnika“. U članovima 10, 11, 12, 13 i 14 ovog dokumenta taksativno su pobrojane smetnje koje: ne oslobađaju od služenja vojnog roka, dovode do nesposobnosti za neki rod oružja, uzrokuju nesposobnost u mirnodopskom periodu, dovode do privremene ili trajne nesposobnosti za vojničku službu. Analizom istorijskih dokumenata usredsredili smo se na smetnje, bolesti i poremećaje koji su rezultirali privremenom ili trajnom nesposobnošću za služenje vojske.

U Tabeli 1 prikazane su smetnje, bolesti i poremećaji koji su dovodili do privremene ili trajne isključenosti iz vojničke službe, prema Đorđević (1879).

Tabela 1. Smetnje, bolesti i poremećaji koji su dovodili do privremene ili trajne isključenosti iz vojničke službe

Smetnje koje su dovodile do privremene isključenosti	Smetnje koje su dovodile do trajne isključenosti
/	veoma izraženo mucanje, poremećaj u veličini jezika koji dovodi do oteženog govora, nedostatak jezika
hronična zapaljenja oka ili trepavica	slepilo („kokošinje slepilo“), slepilo usled amauroze, katarakte, strabizam koji uzrokuje ozbiljnije vizuelne smetnje, postojanje jedne ili obe izvrnute trepavice
/	teži oblici gluvoće ili visok stupanj nagluvosti, gluvonemost
nedoraslost, slabost tela zbog preležane bolesti, nerazvijenost kostiju i mišića, postojanje bolesti koje zahtevaju dugotrajno lečenje (vodene kile, kožne bolesti, benigni otoci...)	kriv vrat, nedostatak jednog ili više ekstremiteta, atrofija, oduzetost ili poremećaj u veličini ekstremiteta, nedostatak desnog kažiprsta, deformiteti prstiju, ukočenost zglobova, hronična kostobolja
/	vrtoglavica, epilepsija, mesečarstvo, pijanstvo, postojanje intelektualne ometenosti i psihijatrijskih bolesti

U posebnu kategoriju su spadala lica sa blažim auditivnim, vizuelnim i telesnim smetnjama (slabo izražena gluvoća, nagluvost, strabizam koji ne narušava vid, X noge, malo kraće ruke itd.). Oni su bili oslobođeni od službenja vojske, ali su u slučaju rata bivali mobilisani (Đorđević, 1879).

Na osnovu prikazanih podataka možemo zaključiti da je bilo kakav neurološki ili psihički poremećaj (epilpsija, tremor, paraliza, vrtoglavica, mesečarstvo, mentalni poremećaji i organičenja) povlačio za sobom trajnu nesposobnost za vojničku službu. Kada je reč o telesnim smetnjama, kao trajno nesposobni bili su označeni oni kod kojih je postojao nedostatak jednog ili više ekstremiteta, deformiteti i odusustvo prstiju na nogama ili rukama, kao i postojanje ukočenosti zglobova, krive kičme ili vrata. U okviru auditivnih i vizuelnih smetnji, kao „nesposobni za navek“ bile su kategorisane osobe koje su bile slepe i gluve, kao i osobe sa težim oblikom strabizma ili miopije ili sa jednom ili obe izvrnute trepavice. S druge strane, kao privremeno nesposobni za vojnu službu, označavani su oni koji su imali neko hronično oboljenje, nerazvijenost kostiju i mišića ili slabost tela.

Ustanove socijalne zaštite u Kneževini Srbiji

U Kneževini Srbiji osnivaju se ustanove namenjene osobama sa invaliditetom. Prva takva ustanova bio je „Dom za s uma sišavše“ koji je osnovan 3. marta 1861. godine u Beogradu. Dvadeset godina kasnije, javlja se ideja za otvaranjem Sirotinjskog doma za telesno nesposobnu decu u Nišu.

Premda osnovane prilično kasno, ideja za otvaranjem ovakvih ustanova javila se dosta ranije. Tako je 1839. godine Namesništvo, manastir Studenica bio predložen kao mesto na kojem se mogu smestiti osobe sa mentalnim poremećajima. Predlaže se da „kaluđeri dužni budu molitvu, post i druga njima poznata sredstva nad istim s uma sišavšim k isceleniju njihovom upotrebljavati“. Takođe, stoji naredba „da se umobolni nigde sami ne puštaju, da budu pod stalnim nadzorom kako nikoga ne bi povredili“ (Đorđević, 1921, str. 24). O potpunom nerazumevanju potreba ovih osoba svedoči podatak da su često bili izgledniji, vezivani, batinani i zatvarani. Ovakav trend trajao je sve do 1839. godine. Tada je počela da se posvećuje pažnja osobama sa duševim bolestima i oboleli su bili smešteni u manastir Studenica. Manastiri imaju ulogu azila sve do 1861. godine, kada biva osnovan „Dom za s uma šedše“ (Petrović, 2004).

Otvaranju ove ustanove prethodilo je donošenje „Ustrojenija za s uma sišavše“. Sastojalo se od sedam delova (koji su bili označeni slovima azbuke) i 37 članova. U prvom delu (A) bila su propisana opšta pravila. Drugi deo (B) odnosio se na to kakva će se lica primati u ovu ustanovu, kao i njihov broj i način plaćanja usluga u Domu. U delovima V, G, D, E i Ž ovog Ustrojenija bili su sadržani članovi o primanju bolesnika u ustanovu, dužnostima sveštenika, lekara, upravnika Doma, pomoćnog lekara i ekonoma, članovi o osnivanju Fonda za „s' uma sišavše“ i nabavci lekova (Mirković & Stanimirović, 2012). Novootvorena ustanova spadala je pod ingerenciju Ministarstva unutrašnjih dela. U „Dom za s uma sišavše“ bili su smešteni odrasli i deca koji su najčešće bolovali od epilepsije, idiotizma i akutnog delirijuma. Podaci govore da je u periodu od 1861-1907. godine u ovoj ustanovi zbrinuto 107-oro dece i omladine starosti do 20 godina. Oni su ovde bili sve do 1889. godine kada je Dom prerastao u Bolnicu za duševne bolesti. Posle ove odluke, ovu decu je trebalo smestiti u Sirotinjski dom za telesno nesposobne (Savić, 1960).

Kao produkt zalaganja Vladana Đorđevića donet je Zakon o uređivanju sanitetske struke i čuvanju narodnog zdravlja 1881. godine, koji je podrazumevao otvaranje Sirotinjskog doma za telesno nesposobne u Nišu. Primarna uloga ovog Doma bila je karitativno-azilantska i, prema nacrtu, u njemu je trebalo da budu smeštena deca. Nažalost, do otvaranje ove institucije socijalne zaštite nije došlo zbog političkih upliva (Petrović, 2004).

Osnovni ciljevi Sirotinjskog doma za telesno nesposobne, koji su predviđeni Zakonom o uređivanju sanitetske struke i čuvanju javnog zdravlja govore o tadašnjem odnosu prema ovim osobama: „da hrani i čuva svu sirotu gluho-nemu decu iz države i da ih nauči zanatu od kojeg mogu docnije živeti; da čuva i izdržava sirote i slepe, dok ne nauče kakav zanat; da prikuplja svu vanbračnu i odbačenu decu i da ih othrani do uzrasta kada se mogu dati na zanat; da hrani i čuva do smrti bogalje koji su usled neizlečivih bolesti ili nesrećnih slučajeva postali nesposobni za rad, a nemaju prava na izdržavanje iz invalidskog fonda niti imovine da se mogu sami izdržavati; da prikupljaju siročad koja posle elementarnih nesreća (poplava, požara) i ratova ostanu bez hranitelja svojih i da ih sprema za korisne zanate“ (Savić, 1960, str. 305).

Uzroci invaliditeta u Kneževini Srbiji

Podatke o broju i uzrocima invaliditeta u srpskoj vojsci imamo za 17 godina, počevši od 1853. do 1875. godine (izuzev 1855-1858., 1861. i 1863.). Na osnovu dostupnih podataka vidimo da je u periodu od 17 godina 1223 vojnika proglašeno nesposobnim za vojnu službu. Najčešći uzroci invaliditeta bili su: tuberkuloza (390), vodene bolesti (163), kile (57), škrofuloze (53), epilepsija (53), iznurenost posle bolovanja (49), poljačina (42), truleži kostiju (28), bolesti srca (20), duševnih bolesti (12), hroničnog reumatizma (11), ankiloze (9), gluuvoće (7), oštećenje vida, katarakta (6). Interesantno je napomenuti da su u dva slučaja paraliza i pareza pojedinih nerava i afazija bili uzroci invaliditeta u srpskoj vojsci. Do isključivanja iz vojne službe dovođila je i telesna slabost, amputacije noge ili ruke, moždani udar, kostobolja (Đorđević, 1879).

Veliki značaj za prevenciju pojave invaliditeta, u ovom periodu, imale su dobrotvorne i socijalne aktivnosti koje je organizovalo Srpsko društvo Crvenog krsta. Veoma je važno istaći da je pri zbrinjavanju i tretmanu povređenih, Crveni krst imao holistički pristup. Ovakvim pristupom u lečenju ranjenika radili su u pravcu potpunog ozdravljenja duha i tela, o čemu svedoče aktivnosti koje su sprovodili. Od izuzetne važnosti bilo je da se ranjenik odmah smesti u adekvatnu ustanovu u kojoj će mu biti ukazana stručna pomoć. Takođe, pažnja je bila posvećena i hrani koja se priprema u bolnicama. Za potpuni telesni i duševni oporavak bolesnika bilo je neophodno da hrana koja se sprema bude raznovrsna i ukusna, ali i pripremljena prema individualnim potrebama. Prepoznata je potreba bolesnika da se njihove porodice izveste o tome gde se oni nalaze i kako se osećaju. U tu svrhu bili su angažovani pisari, jer bolesnici zbog povrede (a često i zbog toga što su bili nepismeni) nisu mogli samostalno da se jave svojim porodicama. Saznanje da je porodica obavještena o zdravstvenom stanju svog najbližeg dovođila je, kod povređenih, do osećaja spokoja i mira (Joksimović, 1926).

Zaključak

Brigu i odnos države prema osobama sa invaliditetom u Kneževini Srbiji, možemo podeliti na dva perioda.

Tokom prvog perioda (do 1842. godine), jasno je da su ova lica bila prepoznata u društvu i oslobođena plaćanja harača. Međutim, može se reći da i

pored sporadičnih inicijativa, tih godina nisu postojala konkretna rešenja za podizanje ustanova socijalne zaštite i školovanje ovih osoba. Bilo je nekoliko planova, koji, nažalost, nisu do kraja realizovani.

Drugi period (od 1842-1882. godine), u odnosu na prvi, dosta je plodnosniji, jer se beleži aktivniji odnos društva u pogledu pomoći i zbrinjavanja ovih osoba. Za tih 40 godina pokrenuta su važna pitanja od značaja za osobe sa invaliditetom. Tako je 1861. godine izgrađen „Dom za s uma sedše“. Tom prilikom su Ustrojenijem tačno bili definisani načini na koje će ova ustanova raditi. Takođe, 1853. godine počinju da se evidentiraju bolesti i povrede koje dovode do invaliditeta među vojnicima. Godine 1876. osniva se Srpsko društvo Crvenog krsta, čiji je zadatak, između ostalog, bio i briga o ranjenicima i bolesnicima. Kroz adekvatnu negu i zbrinjavanje povređenih, dosta su učinili na polju prevencije pojave invalidnosti.

Kneževina Srbija je i pored viševekovnog ropstva pod Turcima, a u uslovi- ma delimične oslobođenosti od njih, prepoznala potrebu usmeravanja poseb- ne pažnje na osobe sa invaliditetom. Ključnu ulogu u tom poduhvatu odigrali su izuzetni pojedinci školovani na evropskim univerzitetima. Oni su stečena znanja i sopstvenu moć uticaja na vladajuću strukturu na najbolji način upo- trebili za navođenje Srbije na put poštovanja ličnosti svakog pojedinca.

Literatura

- Ćorović, V. (2009). *Istorija Srba*. Beograd: Otvorena knjiga.
- Đorđević, V. (1879). *Istorija srpskog vojnog saniteta, Knj.1., 1835-1875: istorija srpskog vojnog saniteta za prvih 40 godina njihovog razvitka*. Beograd: Državna štamparija.
- Đorđević, T. (1921). *Medicinske prilike za prve vladavine Kneza Miloša Obrenovića (1815-1839)*. Beograd: Ministarstvo narodnog zdravlja.
- Joksimović, H. (1926). *Rad društva Crvenog krsta S.H.S. na stvaranju i izgradnji naše države*. Beograd: Narodna misao.
- Kalendari sa šematizmom Knjaževstva Srbije za 1875. godinu*. Beograd: Državna štamparija.
- Kalendari sa šematizmom Knjaževstva Srbije za 1879. godinu*. Beograd: Državna štamparija.

- Kalendari sa šematizmom Knjaževstva Srbije za 1881. godinu.* Beograd: Državna štamparija.
- Marković-Stojanović, S. (2012). Odnos srpske države prema osobama sa invaliditetom – istorijski osvrt. *Socijalna misao*, 19(3), 55-69.
- Mirković, Z., & Stanimirović, V. (2012). Osnivanje „Doma za s' uma sišavše“. *Teme*, 36(3), 1339-1354.
- Petrović, Lj. (2004). Pogled na invalidnost kroz istoriju. *Hereticus*, 2(3), 49-76.
- Popović, R. (2014). *Harački teftar Kapetanije Mačve iz 1831. godine.* Beograd: Istorijski institut.
- Savić, Lj. (1960). *Teorija i praksa specijalnog školstva u Srbiji do Drugog svetskog rata (Doktorska disertacija).* Beograd: Filozofsko-istorijski fakultet.
- Svirčević, M. (2011). *Lokalna uprava i razvoj moderne srpske države – od knežinske do opštinske samouprave.* Beograd: Balkanološki institut SANU.

PERSONS WITH DISABILITIES IN THE PRINCIPALITY OF SERBIA

Dragana Kulezić
*University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation,
Belgrade, Serbia*

Abstract

The aim of this paper is to examine the social position of persons with disabilities in the period from 1830 to 1882 year in Principality of Serbia, according to the literature data and available sources on social, political, economic and health issues. The first institution with main purpose to care about people with physical and intellectual disabilities, people with visual and hearing impairments is described here. We will describe the rights and facilities which these people had in tax payments, types of problems and disturbances that have led to permanent disability and inability for military service. The most frequent causes of disability in the Serbian army, and ways to prevent them through proper care of the wounded persons is presented.

Keywords: 19th century, people with disabilities, social care, the Principality of Serbia